

Diskuse

Práce v terénu – Aktuální trend sociálně-pedagogické práce s rodinou

Jaroslava Pavlíčková

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, Mostní 5139, 760 01 Zlín
jpavlicova@utb.cz

Úvod do problematiky

Současné sociální změny nás staví nejednou do nových a často i poměrně složitých životních situací, především ve vztahu k dětem a jejich rodinám. Vláda České republiky v roce 2009 projednala Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy. Rodina je zde vymezena jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů – zejména dětí, která musí mít nárok na potřebnou ochranu a pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti ([“Úmluva o právech dítěte”, 2017](#)). Cíle byly specifikovány v Národním akčním plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009–2011 ([“Národní akční plán”, 2017](#)). V Národní strategii ochrany práv dětí ([“Národní strategie”, 2017](#)) z roku 2012–2015 se vláda České republiky zavázala vytvořit do roku 2018 takovýto funkční systém zajišťující důslednou ochranu všech práv dětí a naplňování potřeb. Cílů má být dosaženo prostřednictvím postupného naplňování aktivit a principů ([“Akční plán”, 2017](#)).

V praxi se na tomto základě rozlišují dva základní modely práce, a sice: systém ochrany dítěte a systém podpory rodiny ([O'Brien, 2004](#)). Cílem transformace se stává systémová podpora péče rodinného typu, podpora práce s rodinou a rozšíření jejich alternativních forem péče. Při každé systémové změně je již samotná cesta „cílem“, byť v jejím pouhém průběhu dochází k mnohým změnám a inovacím revitalizujícím systém a nabourávajícím užívané stereotypy. Vše tedy nasvědčuje našemu zájmu o nový pohled na pomoc těmto dětem, dospívajícím a jejich rodinám s využitím možnosti alternativní formy sociálně pedagogické práce, tj. *práce v terénu*, která je součástí postupně probíhající deinstitucionalizace péče o ohrožené děti.

Cílem příspěvku je přiblížit pohled na preventivní práci v terénu s rodinou a na její účelnost a efektivitu a souvislost se vztahy k sociální pedagogice. Zaměřit se na její zájmy směrem ke klientům, legislativní uchopení v rámci právního systému ČR a na její činnost v kontextu sociální pedagogiky. Jaký je její potenciál sociálně-preventivního působení a hájení zájmů ohrožených dětí v přirozeném prostředí? Které konkrétní činnosti souvisejí s výchovnou činností a zapadají do kontextu sociální pedagogiky? Nakolik se prolínají v praxi se sociální prací? Proč by mohlo být důležité zabývat se její praxí? V jednotlivých kapitolách se pokusíme postupně tyto otázky zodpovědět.

1 Podpora rodiny – Deinstitucionalizovaný systém péče o ohrožené děti, mládež a dospělé

Filozofie transformace vychází z předpokladu, že nevhodnějším sociálním prostředím pro život dítěte je samotná rodina. Tuto skutečnost dokládají i výzkumy psychické deprivace a citové vazby, jež mají v České republice dlouholetou tradici, započatou Matějčkem a Langmaierem, kteří obrátili odborný zájem k situaci dětí mimo rodinné prostředí. V české odborné literatuře lze proto sledovat dlouhodobý zájem o ohrožené děti v kontextu domácího prostředí ([Bauer, 1995](#); [Běhounková, 2012](#); [Biskup, 1996](#); [Cilečková, 2014](#); [Chvátalová, 2001](#); [Jánský, 2009, 2014](#); [Kovařík, Bubleová, & Matějček, 1998](#); [Matějček, 1998](#); [Matoušek & Pazlarová, 2014](#); [Novák, 2008](#); [Pilař, 2005](#); [Popela, 2008](#); [Sobotková & Očenášková, 2013](#); [Svobodová, 2003](#); [Toman, 1994](#); [Zezulová, 2012](#)). Publikací, které analyzují zahraniční zkušenosti ve vybraných evropských zemích, je již méně ([Hejlová, 2003](#); [Škoviera, 2007a, 2007b, 2007c](#); [Škoviera](#)

[& Nagyová, 2001](#)). Díky zmiňované transformaci systému péče o ohrožené děti se otevírají možnosti novým metodám a přístupům při řešení jejich nepříznivé situace. Primární rozdělení úkolů systému péče o ohrožené děti vychází ze základní otázky. Má být podporou chráněno spíše dítě nebo máme náš zájem zaměřit na rodinu jako celek?

Společenské řešení problematiky ukazuje na druhou možnost zájmu, a tou je podpora rodin. Touto podporou jsou označovány programy, jejichž cílem je napomáhat členům rodiny, aby navzájem naplňovali své potřeby, jednali v zájmu rodiny i mimo rodinné prostředí. Podpora rodiny v tomto širokém pojetí nesleduje tedy jen zájmy dítěte, ale sleduje i chování dospělých a jejich spokojenost v rodině. V zahraničí se ve stejném smyslu podpory rodin (family support) užívá i pojem *udržování rodiny* (family preservation). Naše domácí prostředí si osvojilo termín *sanace rodiny*. Pochází z latinského *sanare* ve smyslu „uzdravit“ ([Matouše & Pazlarová, 2014](#)).

Podpora rodiny je přes svou „profesní mladost“ často odborníky mytizována, možná zčásti i bagatelizována. V jedné rovině vystupují poskytovatelé služeb a jejich zastánci, kteří jsou společensky označováni za „naivní romantiky“, jejichž práce v širší praxi nemůže fungovat. Na druhou stranu je tato podpora nereálně považována za jakýsi všemohoucí způsob práce s rodinou, ba dokonce až za možný nástroj zrušení institucionální výchovy ([Matoušek & Pazlarová, 2014](#)). Tyto názory znamenají značná rizika pro účelnou práci mimo institucionální systém. První zmínky o sanaci rodin lze nalézt v publikaci *„Sociální pediatrie“* od autorů [Dunovského a Eggera \(1989\)](#), kteří uvádějí skutečnost, že sanace nefungujících rodin bývá složitá a předpokládá koordinovanou součinnost sociálního pracovníka, lékaře, psychologa, učitele a dalších odborných pracovníků zaměřených na řešení faktických otázek. Už v té době se poukazuje na efekt multidisciplinarity ([Dunovský & Egger, 1989](#)). V současném českém prostředí je podpora rodin definována [Matouškem \(2003\)](#) jako určitý postup podporující její fungování. Rodina je v tomto směru pojímána jako příjemce podpory v nejširším slova smyslu. Zabývá se nejen fungováním rodin, ale zároveň fungováním rodinných vazeb a vazeb na místní společenské prostředí. Využívá jak profesionálních zdrojů pomoci, tak se snaží hledat zdroje pomoci i v dostupných lidech ve své široké rodině, sousedech, dobrovolnících a posléze odbornících mimo pomáhající profese.

Jednou z cílových skupin jsou takzvané mnoho problémové rodiny. Od osmdesátých let 20. století se tímto souhrnným pojmem nazývají rodiny nedostatečně fungující v řadě souvisejících oblastí života (včetně, příjmu, bydlení, zadlužení, jídla, péče o děti, závislosti, vztahových problémů atd.). V podobném významu se užívá v zahraničních literaturách termín *rodiny zažívající extrémní stres* (families in extreme distress) ([Sharlin & Shamai, 2000](#)), *rodiny v trvalé krizi* (families in perpetual crisis) ([Kagan & Scholsberg, 1989](#)), případně *rodiny nedostatečně organizované* (underorganized families) ([Aponte, 1976](#)). Tyto rodiny tvoří nejnáročnější klientelu, na níž je možné ukázat, jaké cíle si lze klást a na jaká úskalí může narážet jejich uplatňování v terénu. Jedná se tedy o potřeby a služby přímo „šité na míru“ potřebným v jejich přirozeném sociálním prostředí.

Jak souvisí tato práce v terénu se sociální pedagogikou? Jaké výhody, rizika a úskalí v sobě může zahrnovat? Nakolik souvisí i s osobností pracovníka?

2 Terén jako přirozené prostředí poskytování podpory rodině

Sociální pedagogika jako obor se zaměřuje na *úlohu prostředí* (zvláště pak společenského prostoru) v procesu výchovy. Toto zaměření opravňuje náš zájem v aplikované praxi o místo procesu socializace, jelikož rodina se ho účastní. Tady začíná nalézat svoje místo práce v terénu, která pomáhá podporovat tento proces za své přímé účasti. Specifikem práce je umožňování kontaktu s lidmi, kteří z různého důvodu sami institucionální pomoc nevyhledávají, případně ji zpočátku i odmítají. Pomáhající pracovník dochází za svými klienty do jejich přirozeného prostředí. Klientům věnuje tak dostatek času na to, aby se mezi nimi vytvořil vztah založený na vzájemné důvěře a respektu. V domácím prostředí se rodina cítí jistěji než v cizím prostředí. Tím je umožněno rychlejší a komplexnější seznámení pracovníka s rodinou, proto pak může přímo ovlivňovat podstatné procesy fungování rodiny.

Na druhou stranu jako nevýhoda z pohledu rodiny se jeví zasahování do jejího běžného chodu. Pravidelné návštěvy mohou narušovat soukromí některých členů rodiny, na což mohou být obzvláště citliví. Taktéž přináší rizika konfrontace pracovníka s chováním klienta, které by se v jiném, třeba v ambulantním prostředí nemuselo objevit. Práce v přirozeném prostředí znamená tedy pro pracovníky určitou výzvu, jak všechny rušivé vlivy při práci neutralizovat, jak se s nimi poprat. Znesnadňovat práci a vzájemnou komunikaci pracovníků v rodině mohou například domácí zvířata, hlasitě puštěná televize, hudba, úroveň pořádku v domácnosti, který může být pro pracovníky na hranici. Vzhledem k tomu všemu je nelehké řídit komunikaci tak, aby se o určitých tématech mluvilo s členy rodiny ve vhodné sestavě. V domácím prostředí mohou být přítomni i jiní návštěvníci, s nimiž se předem nepočítalo, proto jsou pracovníci vystavováni nejednou nečekaným situacím v různém seskupení v rodině. Problémem může být také nevhodné místo, případně nenalezení takového místa, kde by členové rodiny mohli s pracovníkem nerušeně komunikovat a věnovat se cíleným činnostem. Při prvním a dalších kontaktech s rodinou v přirozeném prostředí je vhodné dodržovat běžné společenské konvence předepisující chování navštěvujících a navštěvovaných. Je důležitá domluva návštěvy předem v době, která rodině vyhovuje. Návštěvy v domácím prostředí klientů v rámci sociálně-pedagogické práce poskytují příležitost ke spolupráci s celou rodinou.

Pro přehlednost jsou v tabulce 1 uvedeny výhody a nevýhody práce v přirozeném prostředí.

Tabulka 1

Výhody a nevýhody práce v přirozeném prostředí

Výhody	Nevýhody
<ul style="list-style-type: none"> • práce s jednotlivcem, rodinou, komunitou • snazší navázání důvěry s klienty • více času pro klienty, lepší časová organizace dle potřeb klienta • méně formální kontext • možnost kontaktovat klienty, kteří nevyhledají pomáhajícího pracovníka v instituci • kontakt s realitou, ve které klient žije • kontinuita ve vztahu k dalším dostupným službám • lepší účinnost a vyšší efektivita u určitých problémů a klientů • nižší finanční náklady na službu • možnost preventivního působení • zachycení problému v období jeho snadnější řešitelnosti • přímá pomoc v krizi • zmapování lokality a snazší orientace v ní • lepší dostupnost klienta • intenzivnější kontakt s klientem • možnost získání důvěry v komunitě • pocit bezpečí u klienta • možná anonymita klienta • bezplatnost 	<ul style="list-style-type: none"> • riziko syndromu vyhoření vyšší • neochota spolupráce ze strany klienta • obtížně udržitelné hranice profesionálního vztahu • zvýšená rizikovost práce (hrozící nebezpečí, nemoci, kriminalita) • neprovázanost spolupráce s institucemi • nemožnost vyřešit některé problémy na místě (PC, tiskárna, internet) • nedostatek pracovníků v terénu (vytíženost) • snížená motivace k práci (nepřízeň počasí, nepohodlí, nízká prestiž, pohyb ve větších vzdálenostech) • složité pracovní podmínky (rušivé vlivy prostředí) • neoddělení soukromí a pracovních aktivit v terénu • střety zájmů (klientů, úřadů, ostatních NNO a institucí apod.) • samostatnost v krizových situacích

Zdroj: [Janoušková a Nedělníková \(2008\)](#).

Jak lze vidět, práce v přirozeném prostředí má své přednosti, stejně jako rizika a úskalí. Je však důležité si uvědomit, že některé její výhody mohou být současně za jiných okolností rizikem a naopak. Zahrnuje v sobě takové příležitosti a potenciál, které při práci v určitém poradenském zařízení, instituci, či na úřadě není možné využít. Na druhou stranu vstup do soukromí rodin klade vysoké nároky na

profesionalitu a etické chování pracovníků. Hlavní podmínkou práce v přirozeném prostředí je opravdovost pomáhajícího pracovníka. Tak, jak je pro klienty výhodné přirozené prostředí, tak je potřebné v tomto prostředí vsadit i na přirozenost pomáhajícího pracovníka. [Rogers \(1998\)](#) pokládá opravdovost člověka, jeho přirozenost za jeden z nejdůležitějších aspektů mezilidských vztahů. Tato kongruence, čili opravdovost v sobě zahrnuje nutnost člověka nahlédnout, kde se emocionálně nachází. Z uvedeného vyplývá, že poskytování pomoci v rámci práce v přirozeném prostředí jde ruku v ruce s přirozeností lidského bytí pomáhajících pracovníků.

Jak je práce v terénu s rodinou ukotvena na domácí legislativní půdě a jak souvisí s předmětem činnosti sociální pedagogiky? Na tyto otázky se pokusíme reagovat v následujících odstavcích.

3 Legislativní rámec terénní práce s rodinou

Terénní práce se za posledních deset let stává jedním z významných a účinných nástrojů, jak předcházet umístování dětí a dospívajících do institucionálních zařízení. Je to jisté preventivní řešení, jak naučit klienty postupně předcházet sociálnímu vyloučení rodin z určitých interakcí. Téma podpory rodiny je v legislativních úpravách vcelku ještě pořád horké téma. Je upravováno novelou zákona [č. 359/1999 Sb. \(2017\)](#) novelizace [č. 134/2006 Sb. \(2017\)](#). V souvislosti se zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (*“Zákon č. 108/2006 Sb.”, 2017*), vznikají nestátní neziskové organizace (NNO), případně i obecní organizace poskytující sociálně aktivizační služby pro rodiny, které jsou nástrojem podpory rodin přímo v terénu.

Terénní formy práce tak může a má nabývat celá řada sociálních služeb, z nich některé realizují sociálně pedagogické činnosti. Cílem terénní práce je vyjít vstříc cílové skupině, nespoléhat se na to, že ji jednotlivci sami vždy vyhledají. Pojdme se tedy podívat na její zasazení do legislativního rámce a do kontextu sociální pedagogiky v praxi.

3.1 Sociální prevence v terénní práci

V běžném každodenním jazykovém projevu znamená slovo „sociální“ vztahování se (důraz) člověka k jiné osobě nebo k více osobám, schopnost zajímat se o jiného, empaticky mu porozumět, a vcítovat se do něj. Sociální pedagogika se zabývá výchovnými prvky sociálního jednání a chování. Klade důraz na jednotlivce ve vzájemném vztahu se sociálním prostředím i se snahou na ně určitým způsobem působit v tomto vztahu tak, aby chápali osobnost komplexně, z celkového sociálního rámce ([Ondrejkoč, 2017](#)). O preventivním rozměru v sociálně pedagogické oblasti se zmiňuje několik domácích i zahraničních autorů např. [Wroczynski \(1968\)](#), [Baláž \(1981\)](#), [Bergemann \(1990\)](#), [Bakošová \(2005\)](#), [Hroncová a Emmerová \(2004\)](#), [Jusko \(2017\)](#), [Kraus \(2008\)](#), [Chudý \(2006\)](#), [Niklová a Kamarášová \(2007\)](#), [Határ \(2007\)](#) a [Ondrejkoč \(2000\)](#).

Takzvanou fúzí „sociální“ a „prevence“ vzniká potřeba napomáhat osobám v překonávání jejich nepříznivé sociální situace a chránit cílovou skupinu před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů. Prevence v tomto směru je zaměřena nejen na minimalizaci rizik pro rodiny, které vedou nežádoucí způsob života nebo jsou jím ohroženy, ale je také zaměřena na ochranu společnosti ([Janoušková & Nedělníková, 2008](#)).

Jevů, které mohou působit, a na které je potřebné preventivně reagovat, je celá řada. [Fisher a Škoda \(2009\)](#) uvádí např. problémy chudoby rodiny, zadluženosti, s tím spojené dlouhodobé stresové situace vyústěné do psychických poruch rodičů, které se následně dotýkají výchovy dětí, problémy dysfunkce a funkce rodiny, problémy anomálních osobností rodičů, kdy rodiče nemohou, neumějí či nechťejí z různých důvodů správně pečovat o děti, kdy se rodiče sami dopouštějí asociálního a antisociálního chování, problém úplnosti, neúplnosti rodin, náhradních rodičů, náhradní výchovy a problematiku CAN (syndromu týraného zneužívaného a zanedbávaného dítěte). Uvedené problémy lze souhrnně označit jako poruchy rodičovské role. Je však potřebné mít na paměti, že základní hodnotová orientace člověka, včetně vztahu ke společnosti a prostředí, se vytváří především v rodině. Rodina zůstává proto nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím celkový psychosociální vývoj člověka, a proto preventivní práce

s ní v rámci celé společnosti nabývá na významu. [Jedlička a Klíma \(2004\)](#) hovoří o tom, že sociální pedagogika je v tomto smyslu spíše „pomocí k výchově a podpoře k učení se“, než výchovou a vzděláváním. Sociální učení vystihuje mnohem lépe podstatu sociálně pedagogického úsilí směřujícího k rozšiřování osobních a sociálních kompetencí (sociálních, emocionálních, kognitivních i fyziologických).

Terénních forem může nabývat řada sociálních služeb v rámci prevence. Zajímejme se však blíže o ty, pro které je realizace práce v přirozeném prostředí podstatou. Jsou to zejména terénní programy a sociálně aktivizační služby pro rodinu. Preventivní služby podpory rodiny a dítěte vhodnými sociálně pedagogickými instrumenty se považují za aktivitu, která pozitivně koresponduje se současnými trendy respektu k potřebám a právům jedinců a rodin, k individualizaci přístupu a deinstitucionalizaci péče. Prostředkem naplňování se postupně stávají sociálně-aktivizační služby pro rodiny.

3.2 Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi patří, jak bylo zmíněno výše, mezi [služby sociální prevence](#). Aktuálně jsou definovány v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění v § 65 jako „...terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje“ ([“Zákon č. 108/2006 Sb.”, 2017](#)). Výhodou je jejich bezplatnost.

Služby jsou poskytovány převážně nestátními neziskovými organizacemi, případně obecnými organizacemi rodinám, které jsou nástrojem sanace. Vznikají na základě dotačních programů regulovaných podmínkami MPSV a novým trendem komunitního plánování na úrovni obcí. Sociálně aktivizační služby lze poskytovat pouze na základě oprávnění k poskytování sociálních služeb. Toto oprávnění vzniká rozhodnutím krajského úřadu o registraci. Registr poskytovatelů sociálních služeb vede příslušný krajský úřad. V České republice je v současné době registrováno 258 poskytovatelů těchto sociálních služeb, které jsou veřejně dostupné v rámci Registru poskytovatelů sociálních služeb. V rámci zákona je nutno také dodržovat určité povinnosti těchto poskytovatelů. Tento druh služeb je dostupný ve všech krajích České republiky.

Sociální aktivizací se míní aktivity, které ovlivňují proces socializace a sociální integrace. Dále se sem zařazují aktivity zaměřené na změnu nepříznivých společenských a ekonomických podmínek, které jsou považovány za příčiny sociálně rizikových jevů. Dle [Bergemanna \(1990\)](#) je aktivitou v sociální prevenci právě rodinná výchova a „rady pro rodiče“, které znamenají společenskou prevenci bránící vzniku dysfunkčních procesů. [Bakošová \(2005\)](#) spojuje tuto prevenci se snahou o pochopení ohrožených v souvislosti s výskytem sociálně-patologických jevů v rodině, při kterých může dojít k vážnému narušení psychosociálního vývoje a fungování všech členů rodiny, a to zejména dětí. Sociální aktivizace směřuje k celkovému formování osobnosti.

Jedná se o komplexní práci s rodinami, které se ocitly v dlouhodobě nepříznivé sociální situaci, např. zvládnutí výchovy dítěte s postižením (oslabením, opožděním či specifickou vývojovou poruchou učení a chování), rozvodová problematika, výchovné problémy s dětmi, komunikační problémy, nefunkční styly výchovy, rodiny kde se vyskytuje týrání, zneužívání či zanedbávání, nebo domácí násilí. Sociální aktivizace vychází ze sociálního a pedagogického působení. [Lorenzová \(2001, s. 176\)](#) zdůrazňuje, že se jedná o práci „... jež se snaží člověku pomoci obnovit jeho nalomenu rovnováhu se sociálním prostředím...“. V pedagogickém pojetí to znamená „pomáhat učit se sociálně být“. Snažit se o sociální aktivizaci, o činnost, která je úzce spjata se sociální výchovou jedinců, rodin, společenství. Je koncipována na základě teorie lidského rozvoje, společenské teorie a společenských systémů k analýze situací a usnadnění individuálních a sociokulturních změn.

Samotné vykonávání sociálně aktivizační služby se řídí stanoveným rozsahem úkonů specifikovaných v § 30 vyhlášky [č. 505/2006 Sb. \(2017\)](#), kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Jsou totiž definovány jako přímé a nepřímé aktivity ve prospěch klientů.

Vzhledem k charakteru předmětu sociální pedagogiky se níže budeme věnovat především přímým činnostem s důrazem na výchovně sociální působení.

4 Profesionální činnosti přímé terénní sociálně pedagogické práce s rodinami

Nyní se pojdme zaměřit na jednotlivé okruhy činností práce a shrnout je do sociálně pedagogického působení. Cílem je představit kompetence terénních pracovníků a prohloubit tak poznatky vztahující se k daným činnostem praxe v terénu. Primárním úkolem této práce je „podporovat lidské blaho a pomáhat naplňovat základní potřeby jednotlivců a se zvláštní pozorností k potřebám jejich rodiny“.

4.1 Sociální poradenství

Jednou ze základních činností sociálně-aktivizační práce je poskytování poradenství.

Poradenství může být chápáno jako metoda výchovy a vzdělávání, metoda pomoci člověku při řešení problémů či hledání nového smyslu života. Předpokládá aktivní přístup klienta podílejícího se na analýze problémů, pochopení motivace a hledání nového fungování ve společnosti. Poradce je tím, kdo pomáhá klientovi zorientovat se v jeho problému, nabízí možnosti a ulehčuje samotný proces (Dryden, 2008). Při poskytování poradenství má sociálně aktivizační pracovník usilovat o opravdovost, vřelost, respekt, akceptaci a empatické porozumění, které by měly být základem poradenského přístupu, následně pak dle šikovnosti a kreativity pracovníků lze kombinovat i jiné pomocné podpůrné a zefektivňující techniky či metody dialogu, které si pracovník třeba i v rámci vzdělávání osvojil, nebo se snaží osvojit, a které mohou napomáhat a dále zproduktivňovat proces celkové práce. Nevyhnutelností by měl být nestranný postoj, nesmírná síla práce se sebou a zvýšená sebereflexe. Jazyk a komunikační schopnosti mají posilovat schopnost zůstat lidský, a to i v náročných podmínkách a nepohodě životní situace klienta. Za těmito podmínkami by se tedy mohla ukrývat osobnostní stránka pracovníka.

V praxi se rozlišuje základní a odborné sociální poradenství.

V rámci základního sociálního poradenství jsou poskytovány potřebné informace přispívající k řešení nepříznivé sociální situace (např. v oblasti sociálních dávek, při ztrátě zaměstnání, při hledání bydlení).

Odborné sociální poradenství je poskytováno situačně a dle potřeb vyplývajících z aktuální situace rodiny. Zaměřuje se na potřeby jednotlivých členů rodiny, vztahové problémy, výchovné problémy, případně sociálně právní nebo dluhové poradenství.

4.2 Výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti

Tato oblast je svojí činností v rámci zákona teoreticky velmi široce pojímána. S tím souvisí četné možnosti praktického působení sociálně aktivizačních pracovníků. Oblast zahrnuje v souhrnu tyto úkony:

I. Pracovně-výchovná činnost s dětmi

Tato činnost je nedílnou součástí terénní práce v rodinách s dětmi. Aktivita směřují k primární sociální prevenci. V praxi se ve většině případů jedná o široké spektrum činností probíhajících za aktivní účasti rodiče, rodičů, pokud je to možné. Spadá sem:

- nácvik rozvojových činností s dětmi a motivace rodičů k pravidelnému provádění těchto činností,
- zapojování dětí do pracovních činností v domácnosti,
- vedení dětí k plnění školních povinností, k dodržování hygienických návyků, k využívání vhodných volnočasových aktivit, ke čtení a k procvičování logopedických cvičení a k přiměřenému zacházení s finančními prostředky.

II. Pracovně výchovná činnost s dospělými

V souladu s vyhláškou č. 505/2006 § 30 ([“Vyhláška č. 505/2006 Sb.”, 2017](#)) sem spadá například podpora a nácvik rodičovského chování, včetně vedení hospodaření a udržování domácnosti, podpora a nácvik sociálních kompetencí při jednání s různými institucemi, tj. jednání s úřadem, školou, školskými zařízeními. V rámci této činnosti se v profilu sociální pedagogiky jeví jako nejvíce využívaná aktivita sociální prevence v jednotlivých činnostech probíhající prostřednictvím motivace, podpory a aktivizace ke konkrétním činnostem.

III. Nácvik a upevnování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností dítěte

Tato aktivita zahrnuje praktické nácviky, různé využívané pracovní postupy a metody k zdokonalování určitých schopností dětí, k prevenci nežádoucího chování a jednání u dětí, včetně zvládnání stresových situací u dítěte i dospělého a vedení k přijímání odpovědnosti za své chování. Pracovníci většinou pro tyto účely disponují potřebným materiálem, či vybavením např. odbornou a vzdělávací literaturou, didaktickými hračkami a pomůckami, kterých mohou využívat při své práci.

- podpora v rozvoji motorických dovedností dítěte (procvičování hrubé a jemné motoriky),
- podpora rozvoje a posílení psychických a sociálních schopností dítěte,
- podpora sourozeneckých vztahů a dobrých vztahů k rodičům a širšímu okolí,
- důraz na postupný a přirozený rozvoj schopností dětí a dospívajících.

IV. Zajištění podmínek a poskytnutí podpory pro přiměřené vzdělávání dětí

- podpora řádné školní docházky dětí a pravidelné přípravy dětí na vyučování,
- v případě potřeby zprostředkování přípravy na vyučování jinými subjekty (dle dostupné sociální sítě v okolí),
- v případě diagnózy specifických poruch učení a výchovných problémů pomoc s výchovným poradenstvím a aplikací doporučených výchovných postupů,
- v případě potřeby doprovod do poradenských a jiných odborných zařízení např. PPP, SPC, SVP),
- motivace rodičů k aktivní spolupráci se školou (třídními učiteli, vychovateli, poradci),
- podpora rodičů k úhradě a zajištění potřeb spojených se školní docházkou (např. hledání finanční podpory pro potřeby dětí prostřednictvím nadací, dárců atd.),
- pomoc a podpora rodičům i dětem při hledání a osvojování efektivního harmonogramu přípravy, možnosti zprostředkování doučování, pomůcky, rozvoj myšlení a schopnosti učit se).

V. Zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity

V rámci této aktivity je důležitá osvěta v oblasti informování o volnočasových aktivitách pro rozvoj dítěte, poskytnutí poradenství zaměřeného na možnosti trávení volného času dětí, rodiny a jejich motivování k využívání těchto aktivit. Tyto aktivity mohou mít dle finančních možností sociálních pracovníků i podobu víkendových výchovně-vzdělávacích pobytů pro rodiny s dětmi, či podobu krátkodobých jednorázových akcí dle účelu.

- motivace k docházce do školních družin a klubů, do zájmových kroužků,
- pomoc a s výběrem a zajištěním vhodné volnočasové aktivity pro dítě, rodinu, či rodiče,
- zprostředkování nabídek prázdninových a jiných jednorázových aktivit pro děti, rodiny,
- v případě potřeby hledání a zajištění finančních zdrojů pro úhradu těchto potřeb dětem (např. nadacemi, dárci).

4.3 Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím

Tato činnost zahrnuje především doprovázení z různých sociálních důvodů např. do školy, školského zařízení, k lékaři, na zájmové aktivity. Jedná se o doprovody společně s rodičem i dítětem, pouze ve výjimečných a odůvodněných případech (např. náhlé onemocnění rodiče, úraz rodiče) lze doprovázet dítě bez účasti rodiče. Jedná se spíše o doprovodnou aktivitu, proto se jí vzhledem ke kontextu práce nebudeme věnovat.

4.4 Sociálně terapeutická činnost

Jedná se o činnosti, jejich poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob. Jedná se o činnost v rámci celkové spolupráce, jejímž prostřednictvím pracovník provází klienty, rodinu obdobím celé jejich krize, změnami a potížemi tak, jak nejlépe umí, proto se v této kategorizaci nejvíce zdůrazňuje práce se vztahem. Například [Rieger \(2009, s. 30–31\)](#) hovoří ve vztahu k osobnosti sociálního pedagoga o tom, že je to tzv. „*průvodce, který v roli odborného garanta doprovází*“ rodinu. V právě v tomto procesu průvodcovství je skryt obrovský potenciál, který lze terapeutiky využít ke společnému prozkoumávání příčin osobních neúspěchů a zároveň k hledání zdrojů, které by mohly posílit jedincev sebeúctu, aby se dokázal zdravě pohybovat ve svém přirozeném sociálním prostředí.

„Sociální terapie je specifickým druhem odborné intervence, jejímž cílem je dosahovat přímým i nepřímým působením žádoucích změn v chování klienta a v jeho sociálním okolí, řešit situaci, která jej bezprostředně ohrožuje, a předcházet vzniku rizikového chování“ ([Zakouřilová, 2014, s. 15](#)).

Možnosti v sociální terapii jsou skutečně široké a záleží na míře druhu angažovanosti konkrétních pracovníků. V této souvislosti je nezbytné brát v potaz osobní a profesionální hranice, které mohou být u každého pracovníka jiné. [Satirová a Baldwinová \(2012\)](#) vnímají tuto práci jako způsob využití specifických aktivit, jejímž cílem je zpracování aktuálních potřeb klienta. Pracovním postupem tak může být například zrcadlení, povzbuzování v rámci interakce, transformace pravidel, podněcování naděje, potvrzování nalezených zdrojů, oceňování, reflektování, vyjasňování apod. [Sekera \(2012\)](#) považuje za terapeutickou techniku specifický druh rozhovoru, avšak konkrétní části této komunikace (např. využívaný jazykový kód, paralingvistické jevy apod.) vykazují spíše charakter nástrojů, které pracovník využívá. O terapeutické funkci v sociální pedagogice hovoří [Ondrejkovič \(2000\)](#), který do ní zahrnuje individuální pomoc, krizovou intervenci či socioterapii.

5 Pedagogické a sociální pracovní pole terénu

Když shrneme společné aspekty všech pracovních činností, vyjde nám z toho otázka výchovy, prostředí socializace a konkrétní pomoci. Dvojměrnost charakteru sociální pedagogiky je již delší dobu předmětem mnoha odborných diskusí ([Kraus & Hoferová, 2016](#); [Ondrejkovič, 2000](#)). Je však nezbytné ho při aspektu prostředí práce zmínit, jelikož jednotlivé pracovní činnosti se v praxi kontinuálně prolínají. Pro současnou situaci a zejména pro potřeby praxe se realitě přibližuje teze, která se opírá o představu, že sociální pedagogika a sociální práce nejsou ani dva úplně rozdílné obory, ale ani nejsou zcela identické. Lze je však spojit do jednoho funkčního celku, který zastřešuje oba obory. [Ondrejkovič \(2017\)](#) v tomto smyslu hovoří o konvergentním přístupu k otázce jejich směřování.

Z výčtu okruhů pracovních činností je vidět i ty s výchovným aspektem. Nelze také opomenout, že předmět otázek terénní práce je v celku široký a je potřebné k němu přistupovat diferencovaně. Vzhledem k prolínání pedagogické a sociální dimenze je toto prolínání patrné i v konkrétní podobě popisu profesních činností přímé práce sociálně aktivizačních pracovníků s rodinou. Nelze tedy vyvrátit ani zastávat jen jednorozměrné oborové stanovisko. Věříme, že i současný trend přestane vyhrcovat oborovou profilaci jednostranně. Neboť praktická aplikace práce jde ruku v ruce s vývojem společnosti a s hledáním odpovědí na nově vznikající sociální jevy, které si vyžadují řešení specifickým preventivním působením na společnost včasnou intervencí.

Deinstitucionalizace sociálně pedagogické práce samozřejmě souvisí se zvyšující se profesionalizací, která není vyjádřena pouze zdatností v užívaných metodách, sociálních technikách či psychologických prostředcích, ale je charakterizována i osobním přístupem ke klientům. Tento přístup může mít význam pro pracovníky, jejichž úkolem je budování důvěry mezi nimi a jejich klienty. Je stavěn na partnerském přístupu se zachováním úcty a respektu vůči člověku, jeho akceptaci.

Úkolem *sociálně-aktivizačního pracovníka* v přirozeném prostředí je pomáhat lidem postiženým nepřízní osudu, a v ní jim pomoci reflektovat sebe sama, pomáhat jim odhalovat významy, své potřeby a zájmy, a s jejich pochopením. Zároveň je důležité respektovat klientovo rozhodnutí pro přijetí odpovědnosti za svoje chování a za svoje řešení svých nepříznivých situací. Svoji roli zde sehrávají nové poznatky a koncepce psychologie zdraví a využívání různých terapeutických přístupů. V přístupu by mělo být vidět využití všech lidských hodnot, o které se snaží toto působení v rámci pomoci při sociálním začleňování, či sociální inkluzi. Tato myšlenka není nikterak originální, ale jen potvrzuje pojetí pomáhajících profesí.

Pracovník na jednu stranu usiluje o dosažení optimálního stupně rovnováhy mezi požadavky, právy a potřebami klienta a jeho reálnými možnostmi v daném prostředí. V praxi to znamená, že sociální práce se snaží využívat pedagogické cesty s cílem pomoci jednotlivci připravit je zastávat adekvátní místo ve společnosti (orientace na socializaci), pomoci zvládat a vyrovnávat se se závažnými změnami v životě jednotlivce.

Závěr

Terénní práce v sociální pedagogice znamená praktickou pomoc dětem a jejich rodinám. Je to především specializovaně aplikovaná disciplína, v níž jsou pedagogické metody uplatňovány a využívány v situacích, kde běžné způsoby příznivého ovlivňování přirozeného psychosociálního vývoje selhávají, nebo tam, kde je psychosociální zrání a výchovné působení provázeno množstvím sporných otázek a potíží. Místo hledání odpovědí na otázky „*Jaká je nová tvář rodiny v dnešní společnosti?*“ nebo v případě hodnocení „*Proč je tak bezohledná, konzumní, agresivní a destruktivní...?*“ si aplikovaná sociálně pedagogická praxe klade především otázku: „*Čím vším, teď a tady mohu přispět k osobnostnímu růstu, rozvoji a aktivizaci konkrétních klientů?*“ Metody, prostředky, techniky práce, a zároveň přístup, směřují především k vytváření určité změny a k aktivizaci. Tyto otázky jsou předmětem prevence a zároveň úkolem sociální pedagogiky.

Terén v sociální aktivizaci, znamená nový alternativní způsob sociálně-pedagogické práce, který vyžaduje vyšší profesionalizaci. Můžeme hovořit o odborně kvalifikované činnosti, jejímž prostřednictvím je usnadňován a rekonstruován přirozený proces socializace a enkulturatione jedinců a jejich rodin. Sociálně preventivní aktivity v terénu, pokud jsou vzájemně dobře koordinovány, vytvářejí prostor pro kvalitativní individuální práci s rodinou. Má-li mít tato prevence smysl, je jí potřeba chápat dostatečně široce. Patří k ní vše, co podporuje růst a posilování osobnostních a sociálních kompetencí jedinců. Patří sem také každá přiměřená snaha přiblížit se podobě integrovaného, lásky schopného, vnitřně svobodného a přitom odpovědného člověka.

Otázkou zůstává dle [Janouškové a Nedělníkové \(2008\)](#), zda práce v terénu není spíše určitým provizorním řešením ne vždy zcela efektivně fungujících institucionalizovaných služeb mající sociálně preventivní charakter.

Cílem příspěvku bylo upozornit na práci v terénu, na její souvislosti, legislativní rámec a jeho praktické zasazení do otázek vztahujících se ke kontextu sociální pedagogiky. Její aktuálnost potvrzuje i závazek Národní strategie ochrany práv dětí ([“Národní strategie“, 2017](#)) naplňovat stanovené cíle prostřednictvím preventivních aktivit s rodinou. Cílem bylo obrátit pozornost odborné veřejnosti na profesní zájem sociálně aktivizačních pracovníků jako aktérů sociálně-pedagogického působení, zúžit záběr na jejich aplikační praxi, upozornit na sociálně pedagogický zájem o prozkoumání jejich činnosti a začít se zajímat o profesní zdatnost v rámci terénního působení. A dále podnítit zájem i o výchovné

pole působení zejména v činnostech výchovných, vzdělávacích, aktivizačních, a neméně i socioterapeutických.

Dovolila jsem si příspěvkem nastínit, že se zde objevuje prostor k možnosti sociálně pedagogického výzkumu v zatím profesně neprobádané oblasti aplikované neboli klinické sociálně-pedagogické práce v terénu, o které je možné diskutovat a zamýšlet se nad jejím dalším zkvalitňováním a rozvojem současných a budoucích pracovníků v této oblasti.

Literatura

- Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012–2015. (2017, srpen 15). MPSV. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/14311/APN_NSOPD_2012-2015.pdf
- Aponte, H. J. (1976). Underorganization in the poor family. In P. Guerin (Ed.), *Family therapy: Theory and practice*. New York: Gardner Press.
- Bakošová, Z. (2005). *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Stimul.
- Baláž, O. (1981). *Sociálne aspekty výchovy*. Bratislava: Veda.
- Bauer, J. (1995). Pěstounská péče v zrcadle výzkumu. *Sociální politika*, 21(6), 13–14.
- Běhouňková, L. (2012). *Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči*. Praha: Togga.
- [Bergemann, P. \(1990\). *Soziale Pädagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage mit Hilfe der Induktiven Methode als Universalistische oder Kultur Pädagogik*. Gera: Theodor Hofmann.](#)
- Biskup, P. (1996). Domove, dětský domove... *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 27, 22–23.
- Cilečková, K. (2014). Změny v náhradní rodinné péči. *Sociální práce*, 14(2), 61–70.
- Dryden, W. (2008). *Poradenství*. Praha: Portál.
- Dunovský, J., & Egger, H. (1989). *Sociální pediatrie*. Praha: Avicenum.
- Fisher, S., & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing.
- Határ, C. (2007). *Agresivita žiakov očami sockálneho pedagoga*. Nitra: PF.
- Hejlová, I. (2003). Náhradní rodinná péče ve Francii. *Speciální pedagogika*, 13(1), 66–77.
- Hroncová, J., & Emmerová, I. (2004). *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica: PF UMB.
- Chudý, Š. (2006). *Hledání kořenů výchovy v současné společnosti*. Brno: Paido.
- Chvátalová, H. (2001). Dítě v náhradní rodině. *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 31(4), 45.
- Janoušková, K., & Nedělníková, D. (2008). *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků. Sborník studijních textů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jánský, P. (2009). Náhradní výchovná péče a její transformace. *Učiteléské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, 112(21), 17–19.
- Jánský, P. (2014). *Dítě s problémovým chováním a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy*. Hradec králové: Gaudeamus.
- Jedlička, R., & Klíma, P. (2004). Aktuální otázky terénní sociálně pedagogické práce s neorganizovanými skupinami dětí a mládeže. *Pedagogika*, 54(1), 4–18.

- Jusko, P. (2017, srpen 15). Riziková kontrakultura súčasnej mládeže. *Humanisti*. Dostupné z <http://www.humanisti.sk/view.php?cislocianku=2008110003>
- Kagan, R., & Schlosberg, S. (1989). *Families in perpetual crisis*. New York: Norton Professional Book.
- Kovařík, J., Bubleová, V., & Matějček, Z. (1998). Dlouhodobé sledování dětí, které vyrůstaly v náhradní péči. *Náhradní rodinná péče*, 2, 18–28.
- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- Kraus, B., & Hoferková, S. (2016). The relationship of social pedagogy and social work. *Sociální pedagogika | Social Education*, 4(1), 67–71. <https://doi.org/10.7441/soced.2016.04.01.04>
- Lorenzová, J. (2001). Pomáhání a pomáhající profese. In B. Kraus & V. Poláčková (Eds.), *Člověk-prostředí-výchova. K otázkám sociální pedagogiky* (s. 173–182). Brno: Paido.
- Matějček, Z. (1998). Desatero pro náhradní rodiče. *Náhradní rodinná péče*, 2, 35–36.
- Matoušek, O., & Pazlarová, H. (2014). *Podpora rodiny*. Praha: Portál.
- Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009–2011. (2017, srpen 15). *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>
- Národní strategie ochrany práv dětí. (2017, srpen 15). *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14309/NSOPD.pdf>
- Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy. (2017, srpen 15). *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/9556/Navrh_opatreni_k_transformaci.pdf
- Niklová, M., & Karamášová, L. (2007). *Sociální pedagog a prevencia sociálnopatologických javov*. Banská Bystrica: UMB.
- Novák, T. (2008). Slasti a strasti pěstounů. *Psychologie dnes*, 14(10), 32–33.
- O'Brien, J. (1987). A guide to life style planning: Using the activities catalog to integrate services and natural support systems. In B. Wilcox & G. Bellamy (Eds.), *The activities catalogue: An alternative curriculum for youth and adults with severe disabilities* (pp. 175–89). Baltimore: Brooks.
- Ondrejko, P. (2000). Príspevok k otázkam vzťahov sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. *Pedagogika*, 50(2), 181–192.
- Ondrejko, P. (2017). Čo sú sociálne vedy, nejednoznačnosť a veľká variabilita významu pojmu sociálno. *E-pedagogium*, 1, 7–24.
- Pilař, J. (2005). Náhradní výchovná péče v nahotě reality. *Učitel'ské noviny: Týdeník pro učitele a přátele školy*, 108(36), 16–17.
- Popela, L. (2008). Dítě v náhradní péči. *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a pracovníky pomáhajících profesí*, 38(4), 36–37.
- Rieger, Z. (2009). *Návrat k rodině a domů*. Praha: Portál.
- Rogers, C. R. (1998). *Způsob bytí*. Praha: Portál.
- Satirová, V., & Baldwinová, M. (2012). *Terapie rodiny krok za krokem podle Virginie Satirové*. Praha: Portál.
- Sekera, O. (2012). *Potenciál humanistické terapie v přípravě sociálních pedagogů*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Sharlin, S. A., & Shamai, M. (2000). *Therapeutic intervention with poor, unorganized families: From distress to hope*. Binghamton, NY: Haworth Clinical Practice Press.

- Sobotková, I., & Očenášková, V. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: Trendy vs. zkušenosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Svobodová, M. (2003). Zpráva o stávajícím stavu náhradní rodinné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v české republice. *Sociální práce, 2*, 28–45.
- Škoviera, A. (2007a). Slovenská zkušenost s náhradní výchovou. *Učitel'ské noviny: Týdeník pro učitele a přátele školy, 23-24*, 15–17.
- Škoviera, A. (2007b). Trendy náhradnej inštitucionálnej výchovy v zahraničí. *Efeta – otvor sa: časopis pre postihnutých a ľudí, ktorí im chcú pomáhať, 17(3)*, 6–9.
- Škoviera, A. (2007c). *Dilemata náhradní rodinné výchovy*. Praha: Portál.
- Škoviera, A., & Nagyová, R. (2001). *O výchove v rodine*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre rodinu.
- Toman, J. (1994). Náhradní výchova a speciální výchovná zařízení z pohledu společenských změn. *Mládež, společnost a stát, 4*, 19–24.
- Úmluva o právech dítěte. (2017, srpen 15). *Lidská práva*. Dostupné z http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/07_CRC-.pdf
- Vyhláška č. 505/2006 Sb., prováděcí předpis k zákonu č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění. (2017, srpen 15). *MPSV*. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/11911/vyhlaska_505-2006.pdf
- Wroczyński, R. (1968). *Sociálna pedagogika*. Bratislava: SPN.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů. (2017, srpen 15). *MPSV*. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf
- Zákon č. 134/2006 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. (2017, srpen 15). *Zákony pro lidi*. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-134>
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. (2017, srpen 15). *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. Dostupné z <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?r=1999&cz=359>
- Zakouřilová, E. (2014). *Speciální techniky sociální terapie rodin*. Praha: Portál.
- Zezulová, D. (2012). *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál.